

Р. Л. Сердега

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Фольклор як неоціненне джерело інформації і вдячний об'єкт гуманітарних студій

Сердега Р. Л. Фольклор як неоціненне джерело інформації і вдячний об'єкт гуманітарних студій.

Фольклор є неоцінним джерелом інформації про певний народ, його історію, культуру, естетичні смаки і вподобання, поведінкові стереотипи і моральні норми та цінності. Він також є засобом передачі такої інформації між поколіннями. У цій статті ми демонструємо значущість фольклору для різних галузей гуманітарної науки, сфер суспільного життя тощо. Зауважуємо, що мова фольклору і фольклор сам по собі є вдячним об'єктом для багатьох навчальних та наукових галузей і дисциплін.

Ключові слова: фольклор, мова фольклору, фольклорні тексти, усна народна творчість, джерело інформації.

Сердега Р. Л. Фольклор как неоценимый источник информации и благодатный объект гуманитарных исследований. Фольклор является неоценимым источником информации об определенном народе, его истории, культуре, эстетических вкусах и предпочтениях, поведенческих стереотипах, моральных нормах и ценностях. Он также является средством передачи такой информации между поколениями. В этой статье мы демонстрируем значимость фольклора для различных отраслей гуманитарной науки, сфер общественной жизни и тому подобное. Обращаем внимание на то, что язык фольклора и фольклор сам по себе является благодатным объектом для многих учебных и научных отраслей и дисциплин.

Ключевые слова: фольклор, язык фольклора, фольклорные тексты, устное народное творчество, источник информации.

Serdega R. L. Folklore as an Invaluable Source of Information and a Fertile Object of Humanitarian Studies.

Folklore is an invaluable source of information about a particular nation, its history, culture, aesthetic tastes and preferences, behavioral patterns, moral norms and values. It is also a means of transmission of this information between generations. In this article we demonstrate the significance of folklore for various branches of the Humanities, social life etc. We note that the folklore itself and the language of folklore is a fertile subject for many academic and scientific sectors and disciplines.

Key words: folklore, folklore language, folklore texts, oral folk art, source of the information.

Формування духовних цінностей суспільства неможливе сьогодні без вивчення культурних явищ і традицій минулого. Фольклор – це невід'ємна частина української культури. Він є вмістилищем різноманітної інформації – про життя народу, його побут, звичаї, традиції, вірування, сподівання тощо. Фольклорні тексти містять в собі інтелектуальні уявлення народу про буття загалом, бо постають унаслідок нагромадження життєвого досвіду та спроби його творчого переосмислення.

У цій статті ми спробуємо показати значущість фольклору для різних галузей гуманітарної науки, сфер суспільного життя (культури, освіти, виховання, музики, літератури). Підкреслимо і продемонструємо на підставі деяких фактів, що фольклор (тексти усної народної творчості) є неоцінним джерелом інформації для історії народу, культурології тощо, ствердимо думку про те, що це вдячний об'єкт для багатьох навчальних і наукових галузей і дисциплін (літературознавства, лінгвістики, фольклористики та ін.). Крім того, завдяки вивченню культури народу й фольклору зокрема, який є невід'ємною її складовою, виникають різні перехідні галузі науки, що так чи інакше теж вивчають і досліджують фольклорні тексти. Однією з таких галузей, наприклад, є лінгвофольклористика. Слов'янська лінгвофольклористика як окрема галузь філології виникла на межі фольклору, стилістики та мовознавства у середині ХХ ст. і була сформована

завдяки працям П. Богатирьова, А. Євгенієвої, Й. Оссовецького, Є. Артеменко, О. Хроленка, С. Нікітіної, Є. Бартмінського, Є. Сероцюка, С. Єрмоленко та ін. Термін „лінгвофольклористика” запропонував у 70-ті рр. О. Хроленко, який визначив предметом її дослідження мову народної поезії [10]. Однак основи мовностилістичного вивчення усної народної словесності започаткували П. Житецький, Ф. Буслаєв, Ф. Міклошич, О. Веселовський та інші дослідники кінця ХІХ – початку ХХ ст. Крім того, вивчення мови фольклору загалом неможливо уявити без праць О. Потебні. Розпочавши свій науковий шлях магістерською дисертацією „О некоторых символах в славянской народной поэзии”, вчений звертався до цієї проблеми постійно протягом свого життя. Мову і народну творчість О. Потебня розумів як діяльність, як безперервний історичний процес. Саме тому, згідно з його концепцією, наукове осмислення фольклору повинне виходити з аналізу питань розвитку мови. Адже будь-який поетичний образ, який виникає у свідомості народу, перш за все відбивається в мові. Одним із основних принципів О. Потебні стосовно мови народнопоетичних творів був той, що „... всі значення в мові за походженням образні, кожне може з плином часу стати безобразним. Обидва стани слова, образність і безобразність, природні” [7:303].

З історичної точки зору, фольклор – це відтворення важливих для народу віх в простій,

доступній формі [8:289]. Так, наприклад, в історичних піснях, думках українці відобразили власне ставлення до історії свого становлення й розвитку з XV століття, а також певною мірою і зафіксували ставлення простих людей до знакових історичних подій. У них мова йде про мужніх та завзятих героїв, ватажків визвольних рухів, народних лідерів, які у важкі для країни часи боролися за свободу (Байду Вишневецького, Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса, Данила Нечая, Івана Богуна, Нестора Морозенка, Семена Палія, Івана Гонту, Максима Залізняка, Устима Кармалюка, Олексу Довбуша, Лук'яна Кобилицю, про січових стрільців та вояків УПА тощо). Ставлення народу до тих чи інших суспільно-політичних явищ (козаччини, кріпацтва, бурлакування, жебракування, чумакування, ремісництва, наймитства, заробітчання, рекрутчини, жовнірства, каторги, емігрантства, колективізації та ін.), а також сподівання різних соціальних верств населення так чи інакше можна простежити за відповідними суспільно-побутовими піснями (козацькими, чумацькими, ремісницькими, солдатськими та рекрутськими, жовнірськими (вояцькими), бурлацькими, наймитськими, жебрацькими, заробітчанняськими, емігрантськими, тюремно-каторжанськими тощо). Подібні пісні, зрозуміло, переважно відображають почуття та емоції окремого представника певної соціальної групи, але через них ми можемо відтворити властиві для зображуваного часу народні прагнення загалом. Інформацію про дошлюбні взаємини, сімейний побут і родинні стосунки українців можна отримати з родинно-побутових пісень. З календарно-обрядової поезії дізнатися про свята, обряди, вірування, різні етапи цілорічного господарського циклу народу, сільськогосподарську працю українців загалом тощо.

З позиції культури, роль фольклору чи не найбільша і не найвагоміша. Усна народна творчість виступає вмістилищем багатовікових традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, віддзеркалює духовність всіх прошарків суспільства. Вона відбиває й репрезентує унікальні ментальні особливості, притаманні українському народові. За ними розпізнається українець та його характер. Духовне багатство української нації нерозривно пов'язане не лише з історичними подіями, які відбуваються навколо, а й з красою, силою та прагненнями ширшої і волелюбної душі українця. Вважається, що знання фольклору якогось народу є знайомством із цим народом, адже через фольклор відкривається найголовніша сфера духовності кожного етносу.

З точки зору виховання, фольклорні твори мають безліч образів, ідеальних для наслідування. Народна пісня в силу своєї популярності та простоти відіграє не останню роль в становленні патріотичних настроїв. Фольклор є джерелом формування моральної поведінки та естетичних вражень дітей та підлітків, а також скарбницею досвіду, джерелом натхнення для дорослих. Людина лише тоді стає людиною з великої літери, коли вона з дитинства засвоює мову. А з нею і культуру свого народу, приклади достойної поведінки, гідного ставлення до

оточення. Усі тонкощі культури народу відображаються в його мові, яка специфічна й унікальна, оскільки по-різному фіксує в собі світ та людину в ньому. Основна виховна роль фольклорних текстів полягає в позитивному впливі на підрастаюче покоління, правильному формуванні майбутнього нації. Про невичерпне багатство народної мудрості в царині виховання людей свідчать такі фрагментарні жанри фольклору, як прислів'я та приказки. Вони воістину є геніальними складовими народної педагогіки. В них зосереджено досвід і мудрість народу. Наведемо зокрема кілька прислів'їв, що стосуються проблем розумового виховання людини: „Талановитими людьми стають лише у праці”; „Хто закінчує вчитися, той перестає жити”.

Безпосередньо фольклор пов'язаний із музикою. Музичність та співучість є одними з характерних рис українського народу. Роль народної пісні тут теж неоціненна, адже проста народна музика в комбінації з текстом втілює ставлення народу до дійсності. Фольклорна пісня не існує без мелодії, що викликає слухові враження та образи і в самих учасників виконання твору, і в його слухачів. Неодноразове повторення улюблених фольклорних пісень вкорінювало індивідуальні та колективні традиції прадідів. Через пісню передавалися ті почуття та переживання, які неможливо та недостатньо було просто виразити словами. Характерна мелодія створювала відповідний настрій та атмосферу. Така пісня здатна окрилювати, підносити настрій, надихати на сміливі, часом відчайдушні вчинки. Про практику народної пісні, що існувала в найдавніші часи на теренах України, можна судити зі старовинних обрядових пісень. Багато з них є відбитком цільного світогляду часів первісної людини, що розкриває ставлення народу до природи та її явищ.

З освітньої точки зору, фольклорні твори, використані в навчальному процесі, спрощують процес набуття знань. Так, наприклад, найбільшу групу забавлянок становлять пестушки – коротенькі віршики, які виконуються в поєднанні зі своєрідними рухами чи вправами, якими дорослий пестить дитину, підбадьорює, спонукає до певного виду діяльності і т. ін. Простота побудови таких віршиків, милозвучність приваблива для слуху маленьких дітей. Звучання звуконаслідувальних слів, які супроводжують певні рухи, сприяють мовному та фізичному розвитку дитини. Такі вправи захоплюють елементами гри, вони збуджують інтерес, розвивають емоційність, спостережливість, розважають, а водночас дитина знайомиться з навколишнім світом, побутом, отримує нову інформацію про щоденне життя людини. Для дітей старшого віку (3–5 років) народ створив забавлянки, які побудовані вже не на фізичних рухах чи елементах гри. Це — віршовані казочки з елементами сюжетності й оповідності, наприклад „Пішла киця по водицю”. Інтерес дитини захоплює сам текст. Він досить простий, щоб дитина могла його зрозуміти, однак деякі його елементи збуджують цікавість, сприяють розвиткові уяви чи інших видів мисленнєвої діяльності [3:576–577]. Розвивають

логічне мислення, вміння порівнювати явища докוליшньої дійсності й загадки тощо.

З позицій літературознавства, фольклор – це усна поетична творчість, характерними ознаками якої є колективність творення, масовість побутування, анонімність та багатоваріантність у виконанні. Народна поетична творчість веде свій початок від глибокої давнини, коли люди не вміли писати, тому цілком природно, що їй була притаманна усна форма вираження. Фольклор і література співвідносяться між собою як дві (попередня й наступна) стадії розвитку словесного мистецтва. Найдавніші з відомих літератур склалися близько 6000 років тому, проте література виросла з фольклору, ввібрала в себе багатство його рис, а традиції усної народнопоетичної творчості сягають глибини віків. Фольклор виникає майже одночасно з мовою. Українська дослідниця І. Руснак зазначає: „Фольклор упродовж свого тривалого існування був явищем динамічним, змінюваним, на кожному новому історичному щаблі розвитку набував нових особливостей та ознак, що залежало від змін усїєї духовної культури” [6:7]. Зрозуміло, що ті зміни, які відбувалися в мові, також позначалися на ньому. Крім того, закономірним є погляд на співвідношення фольклору й літератури як на єдиний процес становлення традицій словесного мистецтва, точкою відліку в якому виступає специфіка народної словесності. Особливість фольклору перш за все полягає в тому, що він є продуктом усної творчості мас. Під фольклором розуміють творчість соціальних низів усіх народів, незалежно від ступенів їх розвитку. Виходячи з усної природи фольклору, встановлюється, що народнопоетична творчість не має автора (може його не мати), а літературний твір завжди його має. Також літературний твір, на відміну від фольклорного, що весь час варіюється, не змінюється, бо автор встановлює канонічний статус того чи іншого тексту як остаточного. Звідси виводиться такий висновок: фольклор відрізняється від літератури тим, що є творчістю колективною, безавторською. Це, в цілому, правильно. Але в той же час відомими є твори авторів, що мають фольклорну форму побутування, як, наприклад, „Реве та стогне Дніпр широкий” Т. Шевченка, „Ніч яка місячна” М. Старицького, „Стоїть гора високая” Л. Глібова та ін. Окрім цього, не можна виключати можливого існування автора і в наче суто фольклорному творі, наприклад, авторство такої народної пісні, як „Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці” приписується легендарній народній поетесі й співачці Марусі Чурай. Проте, очевидно, авторство як таке слід вважати загалом явищем періоду виникнення літератури. Що ж до фольклору, його текстів, то колективна традиція завжди була домінантною в усній народній творчості, що не дозволяло окремому творцеві вийти за її межі. Та він, очевидно, й не дуже претендував на це, навіть не міг претендувати, бо все те, що не відповідало колективній традиції в загальному контексті її відтворення та сприймання, відкидалося як зайве.

У перші століття виникнення писемності на літературу великою мірою впливала мова фольклору,

традиції. Цей ранній, по суті своїй анонімний період в історії літератури, яскраво демонструє роль колективного досвіду засвоєння дійсності. Вже відбулося звільнення творця від безпосереднього впливу аудиторії (співтворчості), а колективна традиція продовжувала впливати на літературу. Але і в тих випадках, коли автор відомий, він переважно оперував традиційним сюжетом, проте відокремлений писемністю від аудиторії письменник все більшою мірою звільнявся від впливу колективної традиції, колективної свідомості у творчості. Індивідуальність набувала все більшої ваги у створенні нової традиції – нового досвіду художнього засвоєння дійсності. Так народжувалася традиція з домінантною творчою індивідуальною волею. Це відбувалося тоді, коли колективна традиція зруйнувалася і деякі її елементи були замінені новими, здатними не тільки передавати індивідуальні повідомлення, але й відповідати колективним проблемам. Сталість фольклорних і змінюваність літературних традицій пояснюється властивістю свідомості, яка лежить в їх основі. Колективна традиція більш стала, вона змінюється відповідно до змін у свідомості колективу, які відбуваються набагато повільніше, ніж у свідомості індивіда, але поступово у фольклорі відмирає багато тільки йому притаманних рис. Взаємовплив і взаємозв'язки фольклору та літератури складні й різноманітні. Численні приклади такого взаємовпливу фольклорно-літературних зв'язків є важливою проблемою вивчення як для літературознавства, так і для фольклористики. Переплетення фольклору з літературою вимагає при аналізі як цих явищ загалом, так і конкретних окремих їх рис поєднання літературознавчих та фольклористських методів дослідження. Літературознавчий аналіз може встановити, описати явище чи закономірність у фольклорі, його поетиці, але не спроможний їх пояснити. Щоб дослідити усну народну творчість в усїй її розмаїтості, створили окрему спеціальну науку фольклористику. Виникненню фольклористики як науки передували багатовіковий досвід збирання (записування) фольклорних текстів та їх обробка у творчості письменників, режисерів, композиторів. Залежно від наукових уявлень про предмет фольклористики змінювалися її межі та місце серед інших наук. Вона почала формуватися з початку XIX ст. На ранніх етапах становлення фольклористика визначалася то як галузь етнографії, то як розділ літературознавства чи музикознавства. Її розглядали і як допоміжну дисципліну інших наук, наприклад, історії культури та соціології тощо. В узагальненому розумінні ми можемо стверджувати, що фольклористика в галузі вивчення специфіки фольклору, його поетики у своїх описувальних елементах є наукою літературознавчою, але сьогодні вона є самостійною наукою, зі своєю структурою і своїми методами дослідження. Зараз на теренах колишнього СРСР фольклористику вивчають у курсі філології, а в Західній Європі, США – як складову етнографії. Сьогодні фольклористика – це наука, що вивчає закономірності та особливості розвитку фольклору,

характер і природу, сутність, тематику народнопоетичної творчості, її специфіку та спільні риси з іншими видами мистецтва; особливості побутування та функціонування текстів усної словесності на різних етапах розвитку: жанрову систему і поетику.

З лінгвістичної точки зору, фольклорна пісня – це засіб спілкування, спосіб передачі інформації між поколіннями. За В. Масловою, мова не лише відображає реальність, а й інтерпретує її, створюючи особливу реальність, в якій живе людина. Мова є дорогою, якою ми проникаємо не лише в сучасну ментальність нації, а й в розуміння давніми людьми світу, суспільства та самих себе. Відгомін давно минулих років, переживши віки, зберігається сьогодні в приказках, прислів'ях, казках, піснях та інших символах культури [4]. Фольклорна пісня, казка – це також відносно чіткий фактор регіональної приналежності. Певний відсоток стилістично маркованої лексики в народному творі, зокрема пісні, видає його коріння; діалектизми, просторіччя зовсім не псують враження від пісні, а навпаки, додають шарму. Вивчення діалектів на базі пісенного фольклору дає інформацію про стійкі вирази та фонетичні відмінності тощо. Той факт, що лінгвістика звертається до культурних цінностей, дає впевненість говорити про те, що мова є формою самовираження народу. Як зазначає Є. Тарасов, „для виконання мовленнєвих дій, тобто для сприйняття та побудови мовленнєвих висловлювань, недостатньо лише мовних знань: для конструювання, змісту та сенсу мовленнєвих висловлювань необхідні також знання про світ (енциклопедичні знання), знання про мову і світ вичерпують зміст свідомості, цей зміст формується в процесі набуття культури та є ментальною формою культури поряд з її предметною та діяльнісною формами” [9:50].

Жанри фольклору в сукупності становлять

історично сформовану художню систему, в якій всі типи творів перебувають у складних і своєрідних взаємовідносинах [5], і ця система ще й досі потребує ґрунтовних наукових досліджень. Так, наприклад, у зв'язку з вивченням мовного змісту творів усної народної словесності виникають перехідні галузі дослідження фольклорного тексту, проте незалежно від назви напрямків, до сфери інтересів яких входить фольклор (етнолінгвістики, етносоціолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвофольклористики, фольклористики, філологічної фольклористики та ін.), вивчення мови фольклору – далеко не вирішене питання. Її дослідження лишається цікавим і перспективним завданням для будь-якого дослідника-філолога, бо й досі ще не сформовано окремої лінгвофольклористичної школи, не створено банку даних народнопоетичних текстів, не ведеться системна робота над укладанням словників мови усної словесності, хоча й не можна сказати, що в українській лінгвістиці зовсім нічого не робиться в цьому плані, оскільки українським науковцям все ж таки належить значна кількість праць у цій галузі [1:22; 2:6]. Українська лінгвофольклористика має давні традиції, засновані І. Срезневським, П. Житецьким, М. Костомаровим, О. Потебнею, М. Сумцовим та ін. У другій половині ХХ ст. її представляють такі імена, як Л. Рак, О. Назарук, П. Мишуренко, Р. Волощук, К. Шульжук, С. Єрмоленко, В. Чабаненко, Т. Воробйова, Н. Журавльова, С. Савицький, Г. Сагач та багато інших.

Загалом фольклор і його мова є неоціненним джерелом інформації про певний народ. Окрім того, фольклорні тексти, заважаючи на написане вище, становлять вдячний об'єкт для різних гуманітарних і філологічних студій.

Література

1. Вовк М. П. Фольклористика у класичних університетах України (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.) : навч. посібник / М. П. Вовк. — К. : Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, 2014. — 202 с.
2. Данилюк Н. Лінгвофольклористичні студії у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. / Ніна Данилюк // Народна творчість та етнографія. — 2007. — № 3—4. — С. 4—8.
3. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик — К. : Знання — Прес, 2006. — 591 с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие. — М., 2001 [Електронний ресурс] / В. А. Маслова. — Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/index.php
5. Мишанич С. В. Система жанрів в українському фольклорі / С. В. Мишанич / Рад. школа. — 1990. — № 2. — С. 24—30.
6. Руснак І. Є. Український фольклор : навч. посібник / І. Є. Руснак. — К. : ВЦ „Академія”, 2010. — 304 с.
7. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. — М. : Правда, 1989. — 282 с.
8. Сташко Г. І. Роль фольклорної пісні в становленні американського суспільства / Г. І. Сташко // Наукові записки Національного університету „Острозька академія” : зб. наук. пр. — Острог : Вид-во Нац. ун-ту „Острозька академія”. — 2014. — Вип. 48 : сер. Філологічна. — С. 289—290.
9. Тарасов Е. Ф. Язык как средство трансляции культуры / Е. Ф. Тарасов // Язык как средство трансляции культуры / отв. ред. М. Б. Ешич. — М. : Наука, 2000. — С. 45—53.
10. Хроленко А. Т. Что такое лингвофольклористика? / А. Т. Хроленко // Русская речь. — 1974. — № 1. — С. 36—41.